

MÓRÉ TÜNDE

A protestáns diák mint ideális utazó a 17. század eleji latin nyelvű alkalmi szövegekben*

A 16–17. században népszerűbb volt az utazás, mint bármikor korábban. Az utazásokat missziliések, útleírások, naplók vagy emlékiratok mellett instrukciók, orációk, album amicorumok és versek kísérték, legyen szó távoli földek újonnan felfedezéséről vagy éppen művelődés céljából folytatott egyetemjárásról.¹ Az utazás haszna, előnyei és hátrányai köré szerveződő viták jórészt olyan kérdésekben igyekeztek útmutatást adni, hogy miként kell a látottakat és hallottakat befogadni és értelmezni. A protestáns szerzők teológiai keretbe helyezték az utazást, meglátásuk szerint az utazás akkor helyeselhető, ha Isten akaratát teljesíti az utazó, vagyis elsődleges célja az evangéliumi tanok megismerése, teológiai tudásának elmélyítése. Erre példa Christian Schesaeus 1563-ban megjelent beszéde, amely a bártfai iskola korábbi rektorának, Leonhard Stöckel életpályájának állított emléket. Stöckel wittenbergi útjára készülve, az ellenérveket hallva olyannyira elbizonytalanodik, hogy csak az isteni támogatás segítségével tud útra kelni.

Cum iter aggredere tur filius heredis largo sumptus instructus, magna hominum frequentia amicorum, commilitonum, cognatorum, ut moris est, abeuntem extra urbis moenia comitantur. Forte fortuna quidam ex civibus conspicatus iuvenem pariter itineri accinctum, graviter sarcasmis ipsum appellat. Quorsum tu, inquit, hominum miserrime, properas, unde tibi sumptus vel ad spatium unius mensis suffecturi? Tu ne studiis operam cum aliqua fruge pendes, satius utique fuerit te domi apud herum mansisse, ubi victus et amictus, simul etiam rerum omnium copia mediocriter affluxit.²

* A tanulmány az MTA-BTK Lendület – Humanista Kánonok és Identitások Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ Csupán a legfontosabb áttekintéseket sorolom fel: Kovács Sándor Iván, *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*, Budapest, Szépirodalmi, 1988; *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, szerk. BÉKÉSI Imre et al., Budapest-Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft., 1993, I–III; Anthony GRAFTON, *New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery*, Cambridge (MA), Harvard University Press, 1995; *Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel*, ed. Jan ELSNER, Joan-Pau RUBIÉS, London, Reaktion Books, 1999; Joan-Pau RUBIÉS, *Travellers and Cosmographers: Studies in the History of Early Modern Travel and Ethnology*, London, Ashgate, 2007; *Utazók és utazások*, Korall, 26, 2006; Justin STAGL, *Eine Geschichte der Neugier: Die Kunst des Reisens 1550–1800*, Wien, Böhlau, 2002; *Renaissance and Early Modern Travel: Practice and Experience 1500–1700*, ed. Eva Johanna HOLMBERG, Renaissance Studies, 2019/4; *Artes Apodemicae and Early Modern Travel Culture, 1550–1700*, ed. Karl A. E. ENENKEL, Jan L. de JONG, Leiden–Boston, Brill, 2019.

² Christianus SCHESAEUS, *Oratio describens historiam vitae praecipuam clarissimi viri Leonharti Stöckelii, rectoris Scholae Bartphensis, fidelissimi, qui obiit die VII. Iunii* [Beszéd a június 7-én elhunyt Leonhard

Az idézet az utazást két eltérő szempontból közelíti meg. A jómódú polgár a pénzügyi fedezet hiányát firtatja, ami rámutat arra, hogy Stöckel utazása eltér a megszokottól, kockázatosabb vállalkozás, mert szerényebb anyagi lehetőségekkel vállalkozik az utazásra. Ennek említése az emlékbeszédben elsősorban azzal a funkcióval bír, hogy a bártfai iskolamester küzdelmeire irányítsa az olvasó figyelmét. A helyzet feloldására világi megoldás nem létezik: a narráció azt sugallja, hogy az Isten támogatásával megkezdett peregrináció minden bizonytalanság ellenére sem felesleges.

Wittenberg a szövegben olyan városként jelenik meg, ahol Martin Luther és Philipp Melanchthon személye jelenti a garanciát arra, hogy Stöckel előnyére válik az egyetemjárás. Ha a korabeli ábrázolásokba pillantunk bele, akkor egyértelmű, hogy kettejük alakja az Elba folyó említésével együtt Wittenberg epithethon ornansává válik a században. Wittenberget pedig a Múzsák mitikus lakhelyeként azonosítják a szerzők. Wittenbergi utazásukról többen is írtak verses úti beszámolót. A magyarországi szerzők közül Kassai Zsigmond Dávid munkája először 1579-ben jelent meg Tübingenben, ezt követően még három kiadásáról tudunk. A jambikus versmértékben írt *hodoeporicon* mellett a lapszéleken gondosan feltüntetették az utazás állomásait, amelyek az olvasót abban segítik, hogy megkülönböztethesse az egyes városok mitologizáló leírását. Kassai Zsigmond munkájában szülővárosát, Kassát a Múzsák hiánya különbözteti meg Wittenbergtől. Ez, hasonlóan a háború által megtépázott Pannónia ábrázolásához, topikusan állítássá válik a 16. századi írásokban.

Cassius Ausonio deductis orbe colonis
 Condidit, et proprio nomine dixit opus:
 Hoc circum, late celsis e montibus ortus,
 Purpureus gelidis labitur amnis aquis:
 Hermus aquae nomen, praesens ita nuncupat aetas:
 Arnonem veteres, qui meminere vocant.
 Hinc ego digressus, natalia tecta reliqui,
 Et carum patrio quicquid in orbe fuit:³

Stöckel, a bártfai iskola erős hitű rektorának élettörténetéről] = *Opera quae supersunt omnia*, ed. Franciscus CSONKA, Budapest, Akadémiai, 1979, 87–88. [Mikor útra kelt gazdájának fia, bőséges ellátmánnyal felszerelve, barátok, iskolatársak, rokonok nagy társaságával együtt, ahogy az szokásos, a városfalakon kívülre kísérték az elmenőt. A polgárok közül egyvalaki véletlenül észrevette a történetesen szintén utazásra előkészült ifjút, akire efféle gúnyos szavakkal förmedt rá: Hová sietsz – mondta –, te igen szerencsétlen ember, honnan lesz neked ellátásod, hogy akár csak egy hónapig is megélj? Ne a bizonytalan haszonnal járó tanulásra fektesd erődet, elegendő lett volna neked, ha otthon gazdádna maradtál volna, ahol ellátást és ruhát, mindenből tisztes mennyiségben megkaptál.] ford. GUITMAN Barnabás = G. B., *Hit, hatalom, humanizmus: Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában*, Budapest, Szent István Társulat, 2017, 214.

³ [Cassius, miután az auson vidékről telepeseket hozott magával / megalapította ezt a helyet és saját magáról nevezte el. / Ezt nyaldossa körbe a magas hegyekből / eredő bíbor folyó hús vízével: / A Hermus folyó, a jelenkor így nevezi, / a régiek, akik emlékeznek, Arnónak hívják. / Távozom innen, szülőföldemet és minden / drága dolgot hátrahagyva, ami hazámban volt: – ha azt külön nem jelzem, az idézeteket

A szerző Kassa nevének antikizáló magyarázatát használja fel, amely Cassiushoz köti a város alapítását, és már Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*-ében is szerepelt.⁴ Jelen tanulmány két olyan szöveget vizsgál, melyek szintén Kassához kötődnek. A nyomtatványok az 1600-as évek első évtizedében jelentek meg, Zacharias Sommer és Petrőczy Miklós búcsúztatására készültek.⁵

Philipp Melanchthon a versírást nem önálló tevékenységként, hanem kommunikációs eszközként látta.⁶ A 16. században rengeteg hasonló kiadvány maradt fenn, ennek hátterében az is állt, hogy az egyetemi tananyag fontos része volt a progymnasmata szövegek írása. Számos kisműfaj létezett, amelynek teljes, végleges rendszere sosem alakult ki. A különböző típusok megnevezése szorosan kapcsolódik ahhoz a társadalmi kerethez, amelyben az adott szöveg elhangzik, vagy megalkotják.⁷ Az általában *silvae* megnevezés alá sorolt alkalmi műfajok egyik legteljesebb rendszerét Julius Caesar Scaliger foglalta össze poétikájában. Az utazás gyakorlatához kapcsolódó versek – mind latin, mind vernakuláris változatukban – a dokumentálás mellett a búcsúzás, búcsúztatás témaköre köré szerveződtek. Scaliger a hodoeporicon mellett számon tartotta a propempticon, valamint az apo-/epibateriont is.⁸ A versek poétikailag igen hasonlóak, a poétikai rendszerezés nem a versnyelvre, hanem témákra koncentrál. Scaliger instrukciói szerint a természet, a hely, az erények tárgyalása mellett javasolt a biztonságos úttért fohászkodni. A búcsúztatóverset a *genus deliberativum* körébe sorolták a poétikaszerzők, amelynek két meghatározó tartalmi eleme van: a távozó megszerzett műveltsége és a jövőbeli sikerei felett érzett öröm, illetve a távozás keltette szomorúság.⁹

saját fordításomban közlöm. M. T.] KASSAI ZSIGMOND Dávid, *Elegia continens hodoeporicon itineris Germanici* [Elégia germániai utazásáról], Tübingen, [s. t.], 1579 (RMK III, 683); Uő., *Iter Germanicum et Sarmaticum* [Utazás Germániába és Sarmatiába] = *Hodoeporicum sive Itinerum totius fere orbis* [Útleírások a föld minden szegletéről], ed. Nicolaus REUSNER, Ieremias REUSNER, Bazel, Ad Perneam Lecythum, 1580, 581.

⁴ Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, ed. Iván FÓGEL, Béla IVÁNYI, László JUHÁSZ, Lipcse, B. G. Teubner, 1936, I.68.

⁵ *Viro clarissimo et doctissimo Dn. M. Zachariae Sommero Fridebergensi, Silesio, Facultatis Philosophicae in Academia Witebergensi Adjuncto meritissimo, nunc Scholae Cassoviensis designato Rectori* [A kiváló és művelt, a sziléziai Friedenbergből származó Zacharias Sommernak, aki a Wittenbergi Egyetem Bölcsészettudományi Fakultásán méltán végzett, a Kassai Iskola rektorának választott], Wittenberg, Simon Grönenberg, 1601; *Vale quod generoso ac egregio Dn. Nicolao de Petrőcz, Domino in Kassa etc. celeberrima Wittebergensi Academia Prid. Kal. Iun abeunti* [Éljen a nemes Petrőczy Miklós, a híres Wittenbergi Akadémiáról Kassára június elsején távoztában], [Wittenberg], Typis Meisnerianis, 1606.

⁶ SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi, 2017, 79–80.

⁷ Molnár Dávid kulturális cseretermekként határozza meg az alkalmi költészetet. MOLNÁR Dávid, *Versőrlő malomkönek korpája? Filefalvi Filiczki János költői életműve*, Budapest–Sárospatak, L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2024, 128.

⁸ Julius Caesar SCALIGER, *Poetices libri septem* [A poétika hét könyve], *Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1561*, ed. August BUCK, Stuttgart – Bad Cannstatt, Frommann-Holzboog, 1964, 156–159.

⁹ A búcsúztatóversről részletesen: MÓRÉ Tünde, *Utazás és hírnév: Wittenbergi magyar diákok latin nyelvű búcsúztatóversei, 1560–1600*, Budapest, Reciti, 2022, 82–88; MOLNÁR, 144–147.

Az 1600-as években sem csökkent az alkalmi műfajok iránti lelkesedés, azonban megírásuk és megjelentetésük körülményei változtak.¹⁰ Petrőczy és Sommer peregrinációja idején a wittenbergi egyetem már nem ugyanaz a közeg volt, mint a 16. században, amikor a legnépszerűbb intézménynek számított a Magyar Királyságból érkező diákok körében. 1591 szeptemberében meghalt I. Keresztély szász választófejedelem. A filippizmust támogató uralkodó halálával az egyetemen ismét kötelező lett a *Formula Concordiae* aláírása, valamint elbocsátották a nem lutheránus oktatókat, ezért a nem lutheránus diákoknak is tanácsos volt távozni a városból. A magyarországi diákok egyesülete – amelynek tagsága ekkorra többségében nem a lutheránus hitet követte – a következő két évtized alatt lassan megszűnt: a diákok másfelé vették útjukat, alig-alig publikáltak kiadványokat, végül 1613-ban az egyesület saját matrikuláját is visszahozták Debrecenbe.¹¹ Sem Zacharias Sommer, sem Petrőczy Miklós nem volt a coetus tagja. Zacharias Sommer 1594. április 29-én jegyezte be a nevét az egyetemi matrikulába. A bejegyzés szerint Sziléziából érkezett, tanulmányai befejeztével Kassára készült rektornak.¹² A versek szerzői jórészt wittenbergi diákok közül kerülnek ki,¹³ míg Friedrich Taubmann és Daniel Sennert több magyarországi vonatkozású kiadványban is felbukkan szerzőként.¹⁴ Petrőczy Miklós nemesi család sarja volt,¹⁵ a matrikulában 1604. március 17-én jegyezték be a Nicolaus Pebroetz Ungarus nevet.¹⁶ A hozzá szóló kiadvány versszerzői között – a wittenbergi diákok mellett¹⁷ – olyan jelentősebb késő humanista alkotókat is találunk,

¹⁰ A teljesen alkalmi versekből álló életművekről lásd SZABÓ András, *Két ismeretlen verseskötet a 16. század végéről = A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma*, szerk. BÉKÉS Enikő et al., Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont ITI, 2019, 105–111; MOLNÁR.

¹¹ A folyamatról részletesen: SZABÓ, *Coetus Ungaricus*, 31–33.

¹² *Corpus Inscriptorum Vitebergense*, ed. Markus WRIEDT <https://www.civ-online.org/de/service/startseite/> 2016–2025, 1593/94, nr. 227. (Letöltés ideje: 2025. május 2. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes) – Életéről további adatok: CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM): A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610)*, Budapest, MEDiT, 2016, III, 169.

¹³ Martinus Hilwigius, Johann Schrammius, Matthias Kheil, Michael Döring, Sophonias Hasenmüller és Andreas Hildebrandus mind az 1590-es évek első éveiben érkeztek Wittenbergbe. Mokos Gyula a jénai egyetem hallgatói között regisztrálja Wolfgang Tschattert és Christopher Partingert, akik a wittenbergi anyakönyvben nem szerepelnek, a jénaiban pedig a Posonius mellett a Pannonius melléknevet is használták. Mokos Gyula, *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*, Budapest, MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, 1890, 10.

¹⁴ Friedrich Taubmann a wittenbergi egyetem professzora és ismert neolatin költő volt, munkáival találkozhatunk többek között a Thúri Györgyhez, illetve Filiczki Jánoshoz címzett kiadványokban. Daniel Sennertet kortársai jelentős orvosként tartották számon, a modern tudománytörténet az atomizmus és a kémia egyik úttörőjeként látja munkásságát. Munkásságát tudománytörténeti szempontból áttekintette: M. ZEMPLÉN Jolán, *A felvidéki fizika története 1850-ig*, szerk. GAZDA István, Budapest, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2016. Vallási tárgyú elmélkedését Madarász Márton fordította magyarra, erről lásd MESZESÁN Mária, *Topológia és tropológia elhajlásai, avagy halál és élet retorikája Madarász Márton elmélkedésében*, Egyháztörténeti Szemle, 2010/2, 3–32.

¹⁵ A család legismertebb tagja Petrőczy Kata Szidónia (1658/59–1708) volt, a családról az első adatok a 16. századból származnak.

¹⁶ *Corpus Inscriptorum Vitebergense*, 1603/1604, nr. 111.

¹⁷ Georg Mylius, Ambrosius Rhodius Kembergensis és Ernestus Zephyrius

mint Wolfgang Franz, Friedrich Balduin, Taubmann és Sennert, akiknek a neve a magyarországi vonatkozású alkalmi kiadványokban is gyakran felbukkan. A kiadvány kapcsolódik a coetushoz is:¹⁸ Sziszeki Mihály a társaság seniora volt (1604–1606), a többiek pedig debreceni diákok voltak. A közös pontot Miskolci Csulyak István emlékkönyve jelenti közöttük, ugyanis legtöbbjük neve megtalálható benne.¹⁹

A Zacharias Sommer búcsúztatására készült kiadvány hosszabb disztichonos elégiákat és rövidebb epigrammákat tartalmaz. Az elégiák a neolatin szövegek kedvelt toposzaiból építkeznek: egyrészt méltatják a távozó műveltségét, felhívják a figyelmet arra, hogy Kassa városának dicsőségére fog válni további tevékenysége, valamint azt is hangsúlyozzák, hogy mekkora veszteség a címzett távozása. A versfüzér darabjai annak ellenére hazatérésként jelenítik meg a távozást, hogy Sommer a sziléziai Friedburgban született, majd Boroszlóban és Wittenbergben tanult. Matthias Kheil munkája az egyetlen, amely utalást tesz arra, hogy Sommer a pannóniai utazással tulajdonképpen saját szülőföldjét hagyja hátra. A búcsúztató az utazás teológiai értelmezésének megfelelően hangsúlyozza, hogy Isten akarata teljesül azzal, hogy a peregrinus diák Kassára megy.²⁰

A két város között nemcsak fizikai értelemben van hatalmas távolság. Martinus Hilwigius szó szerint érti a messzeséget, amikor a kedves barátától való elszakadást dolgozza fel, elsősorban az ismétlés alakzatára fűzve fel a verset.

[...] nec / Fortes alipedes premam, nec ipsa
Molli invecta petorito volabo
Per et Pannonios volabo tractus,
Per et horriferos volabo montes:
O Sommere, sinum, sinum euge amicum.²¹

A Kárpát-medence természeti adottságait, a szörnyűségeket a humanista barátság útjában álló akadályként értelmezi a búcsúztatóvers. Ezért a pannóniai tájat az útleírásoktól, útibeszámolóktól eltérően nem látványosságként vagy mitologizált

¹⁸ SZABÓ, *Coetus Ungaricus*, 253. (Sziszeki), 133 (Dobronoki), 174 (Kecskeméti), 122 (Debreceni Fogas).

¹⁹ Nicolaus REUSNER, *Icones sive imagines vivae, literis Cl. Virorum, Italiae Graeciae, Germaniae, Galliae, Angliae, Ungariae*, [Képek vagyis portrék 101 férfiról, Itáliából, Görögországból, Germániából, Galliából, Angliából és Hungariából] kiad. DIENES Dénes, OLÁH Róbert, Debrecen, Hernád – Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, 2018. Az 1603 júliusában keletkezett wittenbergi bejegyzések között Debreceni Fogas András kivételével mindenki szerepel.

²⁰ „At nec credo tamen, nostri, e, chare, Patrisque / Immemorem, patriam linquere Silesiam. / Atque adeo nulla noti formidine belli, / Ad Geticas propius iam remeare manus. / Non ea, sed nulli Fatum superabile, caussa / Unica divino Numine nixa subest.” [De nem hiszem, drága barátom, hogy úgy hagyod hátra / hazádat, Sziléziát, hogy elfeledkeztél volna rólunk és Atyánkról / Sőt az ismert háborútól egyet sem félve térsz vissza / mind közelebb a geta csapatokhoz. / Nem az isteni akaraton nyugvó egyetlen ok áll a háttérben, hanem a senki által sem elkerülhető Sors.] Matthias KHEIL, [Cím nélkül] = *Viro clarissimo et doctissimo*, A3r.

²¹ [... sem / száguldó lovakat nem hajszolok, sem / kocsira nem szállok, hogy útra keljek. / Hanem átrepenek a pannóniai tájakon / Sőt átrepének a rettentő hegyeken is: / Ó, Sommer, drága, drága barátom.] Martinus HILWIGIUS, [Cím nélkül] = *Viro clarissimo et doctissimo*, A1v.

városábrázolás formájában mutatja be. A távoli és félelmetes természet ellenében tett, a versben nem kifejtett baráti gesztusok ezért még jelentősebbnek tűnnek fel a szöveg befogadója előtt. Michael Döring verse is említi a félelmet, azonban búcsúztatásában az isteni rendelésre helyezi a hangsúlyt, eltávolodva a távolság konkrét értelmezésétől. A veszedelmek ábrázolására használt toposzok különbséget tesznek Wittenberg és Pannonia értékei között. A versszerzők ebben az esetben is a korban jól ismert képeket használják, így kialakítva a művelt egyetemváros és a kietlen, a török pusztított, műveletlen vidék közötti ellentételezést. A késő humanista költészetben a barbár ellenség univerzális megnevezésére a geták említése szolgált.²² Eltér ettől a gyakorlattól Friedrich Taubmann, amikor az idősebb Pliniusnál és Hérodotosznál is szereplő garamantesokat állítja párhuzamba a pannóniai vidékkel.²³

Az alkalmi szövegek társadalmi beágyazottsága jórészt azzal járt, hogy a poéták egy közösség képviselőjeként pozicionálták magukat. Sommer esetében nem erről van szó: mivel a kassai iskola rektori tisztségének várományosa, a búcsúztatóversek nagyobb hangsúllyal jelenítik meg a közösséget, Kassa városát, valamint Sommer jövőbeli szerepét protestáns értelmiségiként. Az utazó feladata, hogy a Múzsákat Kassára hozza. Friedrich Taubmann zárósorai az ismételt *translatio Musarum* jelentőségét szójátékkal érzékeltetik: „Et quae Castalides, reddere Cassovides.”²⁴ Sophonias Hasenmüllerus búcsúzása szintén egyértelműen összekapcsolja a humanista műveltség közvetítését, az igaz hitelvek alkalmazását és a háború megszűnését, ahol Sommernek az a küldetés jut, hogy helyreállítsa a kassai iskola renoméját.²⁵

²² „[...] ut incluta nostrae / Teutoniae, nobis nuper vix redditus, arva / linquere, et Hungariam cupias invisere rursum, / Hungariam infestam bellis, et acinace Turco?” [... hogy elhagyod Teotoniánk híres földjét, mikor nemrég tértél vissza hozzánk / és már arra vágysz, hogy újra Hungáriába látogass / Hungáriába, amelyet háborúk és török lándzsák sújtanak?] Daniel SENNERT, *uo.*, A2r, illetve „Non remorantur iter brumalis frigora, venti? / Non intemperies aeris ulla tenet? / Non tibi terrori est latro, nec Turcicus hostis? / Dum procul ignotas tendis inire vias?” [Nem késlelteti utadat a téli hideg és a szelek? / Nem tart vissza semmiféle zord időjárás? / Nem töltönek el félelemmel sem az útonállók, sem a török ellenség? / Meddig akarsz még ismeretlen utakat járni?] Andreas HILDEBRANDUS, [Cím nélkül], *uo.*, A4v.

²³ A garamantesok a mai Líbia területén élő afrikai törzs volt, akikről Hérodotosz elismerően írt, kiemelve azt, hogy elsősorban gazdálkodással foglalkoztak. A római forrásokban ismételtlen felbukkanó említések közül id. Plinius arról tudósított, hogy be-betörték római területekre, így Africa provincia proconsula, Lucius Cornelius Balbus Kr. e. 20-ban harcolt ellenük. A 6. század második felében felvették a keresztény vallást. Vergilius a 8. eklogában a nem római, idegen, barbár értelemben használta a nép nevét. *Ecl.*, VIII., 43–45. „Nunc scio, quid sit Amor: duris in cotibus illum / aut Tmaros, aut Rhodope, aut extremum Garamantes, / nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt”.

²⁴ Friedrich TAUBMANN, [Cím nélkül], *uo.*, A1v.

²⁵ „In Christi sacris, solenni more, iuventam / Exerciturus mysticis, / Philiosophaque itidem palaestra, hastile Satanae / Quae perduellis frangere, / Barbariaeque valent feritatem evincere diram. / Bene te, bene illam dicimus! / Tu bona suppeditas adflictis arma: trucesque / Sic illa Turcos edomat”. [Krisztus szent és titkos tanításai szerint, / egyszerű módon fogom élni az ifjúságom, / A filozófia ugyanúgy küzdötér, mint a Sátán lándzsája, / amelyet az ellenség eltör és van ereje / győzedelmeskedni a barbár vadság felett. / Szóljunk rólad, szóljunk róla is szépen! / Te igazi fegyvereket nyújtasz a csüggedteknek: így az / szelídíti meg a vad törököket.] Sophonias HASENMÜLLERUS, [Cím nélkül] *uo.*, A3v.

Kassa városa szerepel a Petrőczy Miklósnak címzett kiadvány verseiben is, azonban a diák nemesi származása módosítja a versszerzők által használt poétikai eszköztárat. A kiadvány a Meissner nyomda tipográfiájában készült. Az evangélikus család Trencsén vármegyében rendelkezett birtokokkal. Ebben az országrészben több olyan evangélikus család élt, amely támogatta a wittenbergi peregrinusokat.²⁶ A nemesifjú joggal várhatta el az ékeesebb nyomdai kivitelezést. A címlap körüli keretet indák és oszlopok alkotják. Ez a minta folytatódik a belső oldalakon is: a verseket ehhez hasonló növényi motívumok választják el egymástól. Ez a díszítettség nem volt jellemző az 1593 és 1616 között működő Wolfgang Meissnernél készült kiadványokra.²⁷

A gyűjtemény Wolfgang Tschatter szapphói strófában írott verse kivételével distichonos szövegeket tartalmaz, hosszabb elégiákat nem találunk. A versek közel fele négysoros szöveg, ami miatt a kiadvány az album amicorum bejegyzésekkel rokonítható.²⁸ A Petrőczynek címzett búcsúztatóversekből látványosan hiányzik a barát elvesztése feletti szomorúság kifejezése. A szerzők a méltató sorok mellett inkább az utazás miatti lelkesedésüknek adnak hangot.²⁹ Ennek következtében ismétlődik Petrőczy családja, nemesi származása és az erény témája a versekben. Az alkalmi költők visszatérően játszanak rá a távozó nevére és származására. Georg Mylius a Petrus névalakból indul ki, négysorosa a kő szilárdságával, megingathatatlanságával kapcsolja össze a dicséretét:

Nomen ut a petra est tibi: sic petrae Petroczi
A petra Christo, statque Petrina fides.
Stes ut petra side, nec dimoveare petrina;
Sic fueris vere Nicolaus Petroczi.³⁰

²⁶ A 16. században jelentős volt a Forgách-család patronálási gyakorlata, de a Thurzó-, illetve a felemelkedő Révay-családé sem elhanyagolható. Ehhez lásd SZABÓ András, *De Sigetho propugnaculo (Zrínyi-album)*, Wittenberg, 1587. = *De Sigetho propugnaculo (Zrínyi-album)* Wittenberg, 1587., szerk. KÖSZEGHY Péter, Budapest, MTA ITI, 1987, 7–34; BENKŐ GÁBOR, *A Forgách család karrierstratégiája és emelkedése a 16. században, különösen Forgách Simon (1526–1598) pályafutására tekintettel (doktori értekezés)*, Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, 2021, 50–52; PÁLFFY Géza, *A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában*, Történelmi Szemle, 2011/1, 63–84; BACHUSZ Dóra, *A legfalánkabb farkas: Révay Ferenc és családja felemelkedése (1553–1508) = A Szent Korona első kutatója: Tanulmányok Révay Péter koronaőréről és munkásságáról*, szerk. PÁLFFY Géza, TÓTH Gergely, Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont TTI, 2024, 27–54.

²⁷ A Meissner nyomdáról lásd Josef BENZING, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden, Otto Harrasowitz, 1963, 471.

²⁸ Az album amicorum versek konkrét hely és címzett nélküli újraközlése eltávolítja azokat az eredeti alkalomtól, melyre íródtak. Erre példa Friedrich Taubmann és Filiczki János egy-egy versciklusa, amelyek *Philotesia* címmel jelentek meg. Lásd MOLNÁR, 273.

²⁹ „Namque meum est anceps votum, remanere etiamnum / Te vellem laetas ast simul esse vias”. [Ugyanis a kívánságom kétélű, még mindig azt akarom, hogy maradj / és hogy boldog utakon járj, de velem együtt.] Ernestus ZEPHYRIUS, [Cím nélkül] = *Vale quod generoso ac egregio Dn. Nicolao de Petroczi, Domino in Kassa etc. celeberrima Wittebergensi Academia Prid. Kal. Iun. abeunti*, Wittenberg, Typis Meisnerianis, 1606, A4r.

³⁰ [Ahogyan a neved a szikláról kaptad: úgy a szikla Petrőczyje a krisztusi szikláról, és kösziklaként áll a péteri húség / Állj úgy, ahogyan a szikla egy helyben van, ne inogj meg; / Így leszel valóban Petrőczy Miklós] Georg MYLIUS, [Cím nélkül], *uo.*, A2r.

A diák családjának hírnevét gyarapítja: „Fac virtute tua splendescat clara parentum / Stirps et Pieridum perge favere choro”.³¹ A nemesi erénynek olyan ábrázolását mutatja fel a szöveg, amely nem veszi adottságnak, hogy a név magával hozza az erényességet is. Petrőczy műveltségével, szorgalmával lesz méltó a családi névre, tulajdonképpen utólag erősíti meg, hogy nemcsak nevében, hanem tetteiben is nemes. Ez az eljárás általánossá vált ebben az időszakban, a genealogikus szemlélet rendszeresen társult azzal, hogy a dicsőített személynek a vele született erényt a szerzett erénnyel kellett gyarapítania.³²

A versek általában nagyobb hangsúlyt fektetnek a személyre, szemben az előző példával, amely inkább Kassa városát helyezte előtérbe. A háború és a Múzsák jelenléte kizárja egymást, ezért a szövegek hangsúlyozzák Petrőczy szerepét abban, hogy béke legyen – erre Friedrich Balduin és Daniel Sennert írása is jó példa.³³ Balduin a Múzsák elhozatalában látja ennek biztosítékát, Sennert pedig a tiszta hit fényében bíz. Friedrich Taubmann szövege az Ovidius *Metamorphoses*-ában olvasható Hippolytus-történetet írja újra, amikor Hippolytus szavait citálva,³⁴ annak sorsát a Magyar Királyság helyzetére olvassa rá. A mítoszt Ovidius többször is feldolgozta, a *Heroides*-ben Phaedra levele szerepel, a *Metamorphoses*-ban pedig Hippolytus halálának az a változata olvasható, amelyben Asclepius visszahozza a hőst a halálból, aki Itáliába távozván Virbius néven kormányoz egy Diana-szentély belsejéből. Az idézet után a szöveg Petrőczyt szólítja meg. Nem egyszerű párhuzamot von tehát a vers Hungaria és Hippolytus alakja között, hanem a távozó diák értelmezésére kíváncsi, hogy olvasható-e az ovidiusi történet felől hazája sorsa. „Petrőczy, ecquid ais? Nonne hoc expressa colore est / Hungariae pictura tuae?”³⁵ A Hippolytust meggyógyító istenek, Diana és Apollo helyébe a vers szövege szerint a Pietas és a Virtus kell hogy kerüljön, ezzel a megoldással a mitológiai párhuzamot protestáns teológiai keretben értelmezi, parafrázálva az antik történetet.

Quis vero Hungariae medicinam fecerit? et quis
diruta membra, quis inque pedita reconcinnabit?
Hos nec Apollo, soror nec Cynthia fortibus herbis
Sed Pietas Virtusque potest et vivida bello

³¹ [De ki hoz gyógyírt Hungariának? ki rakja helyre / széttört tagjait, ki javítja meg részeit? / Sem Apolló, sem testvére, Artemisz nem képes erre / gyógyfüveikkel, csakis a kegyesség, az erény és Petrőczy / háborúban edzett karja. Juss haza épségben, / És segítsd Hungária testét tudásoddal, amennyire tudod.] KECSKE-MÉTI Imre, [Cím nélkül] = *uo.*, A4v.

³² SZŐKE Kornélia, *Genealogia variabilis: Tanulmány a genealógia műfajáról a Thurzó család példáján keresztül* (PhD-disszertáció kézirata), Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2017; MÓRÉ Tünde, *A főúr mint hős a 17. század elején: Temetési orációk Nádasdy Ferenc és Thurzó György felett = Sodalitates quondam et nunc: Tudós társaságok egykor és ma*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, MOLNÁR Dávid, Szeged, Lazi, 2025, 375–386.

³³ *Vale quod generoso ac egregio Dn. Nicolao de Petrőcz*, A2v–A3r.

³⁴ OVIDIUS, *Met.*, XV. 524–529.

³⁵ Friedrich TAUBMANN, [Cím nélkül] = *Vale quod generoso ac egregio Dn. Nicolao de Petrőcz*, A3r.

Dextera Petrőczy, patriam mihi sospes adito,
Hungarieque artus quanta poetas arte juvato.³⁶

A búcsúztatóversek eltérnek a hodoeporicontól vagy az apodemikától, mivel sem az utazás gyakorlati kérdéseit, sem a látnivalókat nem részletezik. Szerzőik azt sem tartották fontosnak, hogy részletes leírást adjanak Wittenbergről vagy Kassáról. Az utazás megítélése annak céljától és megvalósításától függött. A versek szerint az utazás elengedhetetlen az evangéliumi tanítás helyes elsajátításához és használatához. A hazatérő diákoktól azt várják el, hogy Istenbe vetett hitük, kegyességük olyan kedvezőtlen szellemi közegben is érvényesüljön, mint a török által sújtott Pannónia. Az a tény, hogy hazatérésüket verssel köszöntik, önmagában bizonyíték sikerükre, és ezért számíthatnak mind a címzettek, mind a szerzők ideális utazónak.

MÓRÉ TÜNDE
tudományos munkatárs
ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet
more.tunde@abtk.hu

*The Protestant Student as an Ideal Traveller in Occasional Poems from the Turn
of the Sixteenth Century*

Abstract: During the 16th century, the University of Wittenberg was regarded as the most popular institution among students from the Hungarian Kingdom. They established a student association that published quite extensively, primarily focusing on occasional poetry. Their predominant genre was the valedictory poem, which flourished from 1587 until 1589. The student organization steadily diminished at the end of the 16th century and later was diminished in 1613 due to ecclesiastical laws. The paper analyses two valedictory prints from this late period to explore the narrative regarding the ideal Protestant traveller in the poems.

Keywords: travel literature, sixteenth-century Wittenberg, valedictory poems, ideal travel

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

³⁶ Uo., A3v.